

УДК 378:796.071.4

В. В. БИЦЮК

старший викладач

Запорізький національний технічний університет

ПРОФЕСІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ОРІЄНТИР ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті обґрунтовано необхідність розвитку професійної суб'єктності викладачів фізичного виховання в процесі професійної підготовки у вищій школі. На підставі аналізу філософських, психологічних, соціологічних та педагогічних джерел уточнено значення понять “суб'єктність”, “соціальна суб'єктність”, “професійна суб'єктність”, “професійна суб'єктність учителя фізичного виховання”. Остання розуміється як професійна якість, яка характеризується його здатністю бути суб'єктом педагогічної діяльності, а саме ставити та коригувати її цілі відповідно до соціальних вимог, а також самостійно планувати й оцінювати дії з опрідметнення власної педагогічної позиції в ситуаціях навчального процесу. Перспективою подальших досліджень визначено розробку діагностичного інструментарію для визначення ступеня професійної суб'єктності вчителя фізичного виховання.

Ключові слова: суб'єктність, професійна суб'єктність, учитель фізичного виховання.

Цивілізаційним імперативом, відображеним у нормативних документах, а також у Конституції нашої країни, є створення умов для найбільш повного прояву будь-якою людиною свого особистісного потенціалу в професійній діяльності.

Утім, на сьогодні реалізація актуального суспільного запиту у площині професійної підготовки учителів фізичного виховання стикається із суперечністю: з одного боку, соціальні інститути вимагають від учителя “бути, як усі”, а з іншого – уміти в певних ситуаціях постійно й творчо виходити за межі правил, обумовлених життєвими стереотипами.

Порівняно з іншими представниками професій типу “людина – людина”, вчителі фізичного виховання постійно стикаються з необхідністю вільного вибору способів самовираження й самоздійснення в запланованих і спонтанних, конфліктних і безконфліктних педагогічних ситуаціях, так чи інакше пов'язаних із виконанням учнями фізичних вправ.

Професійна суб'єктність педагогів була предметом дослідження О. Бартків, Є. Волкової, С. Глазачова, М. Гусакова, Д. Зубова, Ю. Журат, Н. Ларіонової, О. Мешко, С. Певної, Т. Северіної, О. Цимбал, С. Шехавцової. Становлення суб'єктності інших категорій працівників розглядали Т. Вільхова, Т. Маркелова, С. Пелепчук. У працях науковців професійна суб'єктність постає як ставлення людини до себе як суб'єкта професійної діяльності, що виражається в здатності виступати її стратегом, ставити й корегувати мету, усвідомлювати мотиви, самостійно планувати та оцінювати дії.

Загалом аналіз наявних наукових джерел виявив: хоча єдиного загальноприйнятого визначення професійної суб'єктності немає, у науковій літера-

турі найбільш актуальним є тлумачення її як особистісної якості або властивості. Так, наприклад, М. Гусакова розуміє суб'єктність педагога як його особистісну властивість, що розкриває сутність людського способу буття. Вона полягає в усвідомленому й діяльному ставленні до світу та визначенні себе в ньому як суб'єкта. Учена наголошує, що суб'єктність має властивість формуватися під дією зовнішніх впливів та внутрішньої активності педагога [2].

С. Кузікова вважає, що суб'єктність як особистісна властивість відіграє роль функціонального утворення, що забезпечує вирішення трьох основних життєвих завдань, які постійно поновлюються:

- узгодження особистісних потреб, здібностей, очікувань з умовами та вимогами діяльності;
- побудови життя відповідно до власних цілей і цінностей;
- постійного прагнення до досконалості шляхом вирішення суперечностей.

На думку О. Осницького, суб'єктне ставлення до життєдіяльності реалізується спрямованістю людини до своїх внутрішніх резервів, можливостей вибору засобів здійснення діяльності на основі взаємодії сформованих навичок саморегуляції та компонентів суб'єктного досвіду. Суб'єктний досвід формується на основі пережитого. Він включає в себе усвідомлення можливостей, правил організації дій, значущих цінностей, ієрархію переваг, бажань людини. Суб'єктний досвід надає людині можливість ставити власні завдання, вибирати відповідне їй значуще завдання з-поміж тих, що нав'язуються зовні [3].

Можна зазначити, що рівень розвитку суб'єктності педагога відображається в його професійній діяльності та залежить від його мотивації до цієї діяльності.

Водночас аналіз публікацій показав, що розроблені на сьогодні теоретичні концепції та практичні методиками не можуть бути використані для створення цілісної системи формування професійної суб'єктності в майбутнього вчителя фізичного виховання без суттєвого доопрацювання.

Актуальність формування суб'єктності майбутніх учителів фізичного виховання в базовій професійній освіті, а також те, що цій проблематиці на сьогодні не приділено належної уваги в наукових публікаціях, зумовили необхідність уточнення поняття “професійна суб'єктність вчителя фізичного виховання”, що є *метою статті*.

Для визначення витоків суб'єктності людини, перш за все, ми звернулися до філософських ідей про те, що родовою особливістю представників біологічного виду *homo sapiens* є здатність осмислення свого буття й протиставлення його природі, набута на певному еволюційному етапі в результаті виникнення уяви, мовлення, спілкування і, нарешті, культури (Р. Бернс, Г. Гегель, І. Кант, М. Хайдеггер).

Проте, фундаментальна потреба людини в ствердженні себе як культурної істоти є причиною того, що щодо природи (у найбільш широкому значенні) вона виступає суб'єктом діяльності з її перетворення.

Слідом за філософами, психологи пов'язують категорію “суб'єкт” з якістю “перетворення дійсності”, що відкриває перспективу конструювання “нової” дійсності [8].

Зовнішні прояви суб'єктності як передумови надситуативної активності (діяльності) людини розкрито в працях І. Кона, О. Ленглера, В. Петровського, С. Рубінштейна, І. Тітова, К. Юнга. На думку авторів, першопричиною суб'єктності є “самість”, або “Я”, людини як центральний елемент особистої свідомості, що збирає розрізнені дані особистого досвіду в єдине ціле, формуючи з них цілісне й усвідомлене сприйняття людиною самої себе. При цьому наголошено, що “Я” прагне протистояти всьому, що загрожує його цілісності й зв'язності та виступає основою життєвих позицій.

Загальноприйнятою думкою в психології є те, що суб'єктність є похідною від “Я”-ідеї, яка формує ставлення людини до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої.

Психологи довели, що суб'єктність людини виявляється в її діяльності та спілкуванні як тенденція до самовідтворення. При цьому суб'єктність необхідним чином розкривається в актах цілепокладання, суб'єктивному відчутті свободи та вчинках індивіда [5].

На думку С. Рубінштейна, буття особистості – це процес втілення смислового змісту особистості у фактах перетворень навколишнього простору. Іншими словами, буття є об'єктивованою в процесах і предметах світу суб'єктивністю [8].

На продовження цієї думки С. Рубінштейн розглядає суб'єктність як джерело породження й подолання суперечностей між об'єктивними умовами діяльності та можливостями особистості з упредметнення своїх уявлень [8].

На погляд С. Рубінштейна, буття може бути автентичним та неавтентичним.

Автентичне буття – процес перетворення середовища відповідно до структури особистісних смислів. Крім того, автентичність буття передбачає дієвість, активність суб'єкта з перетворення як навколишнього світу, так і власної сутності. С. Рубінштейн зазначає, що відчуття автентичності буття виникає в особи внаслідок створюваного нею за своїми принципами сценарію життя [8, с. 29].

Неавтентичне буття – відтворення та трансляція в середовище формально освоєних особистістю соціальних приписів, що створює ілюзію адекватної поведінки, але, по суті, не є такою через відсутність змістовного зв'язку між способами поведінки та глибинними уявленнями (смыслами) особистості. Отже, така поведінка виглядає адекватною щодо середовища, але не є адекватною внутрішньому світу особистості [8, с. 29].

Неавтентичне буття вступає в суперечність зі спрямованістю особистості на задоволення базових потреб, тоді як автентичне буття є необхідною умовою психічного здоров'я особистості [8, с. 29].

Отже, як проміжний висновок констатуємо, що суб'єктність є своєрідним відображенням прагнення особистості до автентичного буття – ста-

ну, що відповідає найбільш повній реалізації людиною своїх уявлень у навколишньому світі. Спираючись на зазначене, розуміємо суб'єктність людини як її властивість бути джерелом активності з опрідметнення власних уявлень з метою досягнення стану автентичного буття.

З'ясуємо характеристики суб'єктності людини, звернувшись до аналізу наукових праць за цією проблематикою.

Зокрема, у дослідженнях Г. Фоменко та З. Рябикіної подано такі характеристики "істинної суб'єктності", які "працюють" на розвиток особистості по висхідній лінії:

- власна (невід'ємна) активність на тлі оптимального співвідношення потреб з можливостями, наданими умовами життя;
- оптимальна збалансованість усіх особистісних буттєвих просторів;
- сприйняття і позиціонування себе як суб'єкта, внутрішня потреба займати суб'єктну позицію;
- цілісність сприйняття свого життя, внутрішній локус контролю та ситуаційна сміливість;
- переживання свого буття як "справжнього (автентичного) існування";
- спонтанний прояв суб'єктних характеристик у співвідношенні з мінімальною ціною особистісних витрат;
- масштаб особистісних суперечностей, що виникають, і рівень їхньої конструктивності;
- гармонійне співвідношення активності й діяльності в кожному з особистісних буттєвих просторів;
- відповідальність за скоєне та нескоєне;
- уміння приймати рішення на основі свідомих моральних переконань, що виступають як сталі регулятори особистісної активності [9, с. 34].

Вважаємо, що запропоноване авторами змістове наповнення "істинної суб'єктності" надає змогу уточнити міру суб'єктності особистості в кожному її вчинку, а також етапі розвитку.

Отже, аналіз філософських, психологічних, соціологічних джерел надає змогу сформулювати такі положення:

- по-перше, суб'єктність – властивість людини бути джерелом активності з опрідметнення власних уявлень;
- по-друге, суб'єктність є необхідною умовою досягнення стану "істинного буття".

Учені, які досліджують феномен суб'єктності із соціологічного погляду, зауважують, що прагнення до упредметнення змісту імпліцитних явлень формує соціальну зовнішність людини – систему стійких диспозицій, яка, інтегруючи минулий досвід, функціонує в кожен момент як матриця сприйняття, розуміння й дій та робить можливим досягнення нескінченно різноманітних цілей [1].

Ця система (за термінологією П. Бурдье – "габітус") є основою породження конкретних соціальних практик індивіда, а також його вчинків у не-

сподіваній ситуації. Вона надає змогу людині спонтанно орієнтуватися в соціальному просторі й реагувати адекватно на події та виклики оточення [10].

Набуття людиною суб'єктності соціологи пов'язують з експансією "Я" на зовнішній соціальний простір, унаслідок чого об'єктивні простори стають буттєвими просторами особистості, її продовженням і частиною [10].

Інтенсивність такої експансії виражається через ступінь "соціальної суб'єктності" – здатності бути суб'єктом соціальних відносин, виступати їх ініціатором і "керівником" на противагу існуванню в суспільстві як об'єкта соціальних впливів [9].

На нашу думку, серед існуючих форм наукового знання в контексті нашого дослідження особливого значення набуває суб'єктно-буттєвий підхід (З. Рябікіна, Г. Фоменко), відповідно до якого людина у своїй соціальній (як варіант – професійній) діяльності реалізує такі базові потреби:

- у самоактуалізації, експансії, реалізації розширювальних потенцій Self, що виявляється через тенденцію до оволодіння зовнішніми просторами (гетеростатична модель сфери потреб);
- у внутрішній узгодженості та збереженні психічної цілісності;
- бути підтвердженою зовнішнім, через об'єктивований суб'єктивно-внутрішній зміст (потреба досягнення гармонії об'єктивного й суб'єктивного простору особистості) [9, с. 29].

Ці потреби – сторони єдиної інтенції, з якою людина (як і все живе) з'являється на Світ, – бути, тобто підтримувати й розширювати своє буття.

На думку А. Плеханової, суб'єкта соціальних (професійних) відносин характеризують такі атрибути: активність; свобода (здатність до самовизначення своєї активності й несення відповідальності за неї); креативність (широкий поведінковий репертуар та поведінкова гнучкість); цілісність (психологічна цілісність "Я", наявність меж "Я", здатність розширювати межі свого "Я" до розмірів контексту, в якому виявляється активність); опосередкованість (знання й уміння застосовувати правила того контексту, в якому функціонує суб'єкт; здатність до рефлексії суб'єктивного досвіду, а також власних програм дій); самоцінність (усвідомлення своєї соціальної цінності) [7].

Таким чином, соціальна суб'єктність – це здатність людини бути суб'єктом соціальних відносин, виступати їх ініціатором і "керівником", спрямовуючи діяльність на реалізацію власних уявлень про належний стан соціального оточення.

Зауважимо також, що кожна людина містить у собі передумови для прояву різних тенденцій суб'єктних проявів у соціальному просторі, які можуть: бути як життєствердними, так і життєзаперечувальними; виявлятися як у прагненні "бути, як усі", так і прагненні до необмеженого прояву всіх без винятку імпліцитних уявлень, незважаючи на суспільні норми [5, с. 14].

Серед різноманітних граней соціального буття (гендерні, сімейні, власні відносини тощо) найважливішим аспектом виступає професійна діяльність особистості, яка є обов'язковою умовою для існування та віднов-

лення суспільства й у якій повною мірою виявляється її суб'єктність у соціально бажаній формі.

Спираючись на сказане вище, окремим випадком прояву соціальної суб'єктності будемо розглядати професійну суб'єктність, що надає змогу змінювати предмет професійної діяльності відповідно до власних уявлень та соціальних очікувань.

У контексті нашого дослідження найбільший інтерес становлять наукові праці з проблематики професійної підготовки вчителів фізичного виховання, які прямо або побічно стосуються формування їхньої професійної суб'єктності (Р. Карпюк, В. Мазін, О. Петунін).

Аналіз публікацій названих та інших авторів свідчить, що до сьогодні до наукового дискурсу ще не було введено поняття “професійна суб'єктність учителя фізичного виховання”, що зумовило спрямування наших зусиль на обґрунтування відповідної дефініції.

При виконанні цього завдання ми виходимо з того, що професійна суб'єктність учителя фізичного виховання виявляється в його педагогічній позиції. Отже, для побудови дефініції “професійна суб'єктність вчителя фізичного виховання” доцільно звернутися до терміна “позиція педагога”, що розуміємо як систему інтелектуального, вольового й емоційно-оцінного ставлення педагога до світу, педагогічної дійсності та педагогічної діяльності, які є джерелом його активності [4, с. 170].

Як зауважує В. Мазін, педагогічна позиція визначається, з одного боку, тими вимогами, очікуваннями й можливостями, які пред'являє й надає педагогу суспільство, а з іншого – внутрішніми, особистими джерелами активності педагога: переживаннями, мотивами й цілями, ціннісними орієнтаціями, світоглядом, ідеалами [4, с. 170].

Вираженням педагогічної позиції є адекватна ситуації педагогічна вимога – демонстрація педагогом вихованцю норми культурного життя з подальшою організацією його життєдіяльності відповідно до цієї норми [11].

Вираження педагогічної вимоги співвідноситься з педагогічною ситуацією – сукупністю умов і обставин, які педагог задає спеціально або які виникають спонтанно в педагогічному процесі й використовуються з метою формування та розвитку особистості вихованця. Вважаємо, що введення поняття “педагогічна ситуація” в такому розумінні в наш дискурс надає змогу чітко визначити факт взаємодії учня з учителем фізичного виховання як зі “значущим Іншим”, а також закладає основи для розгляду педагогічного процесу як дискретного, проте структурованого ланцюга таких взаємодій [4, с. 169].

Отже, на основі сказаного вище нами сформульована теза про те, що професійна суб'єктність вчителя фізичного виховання – це професійна якість, що характеризується його здатністю бути суб'єктом педагогічної діяльності, а саме ставити й корегувати її мету відповідно до соціальних вимог, а також самостійно планувати та оцінювати дії з опрідметнення власної педагогічної позиції в ситуаціях навчального процесу.

Матеріали досліджень, викладені в статті, є підставою для таких **висновків**:

- суб'єктність – властивість людини бути джерелом активності з опредметнення власних уявлень;
- соціальна суб'єктність – здатність людини бути суб'єктом соціальних відносин, виступати їх ініціатором і “керівником”, спрямовуючи діяльність на реалізацію власних уявлень про належний стан соціального оточення;
- професійна суб'єктність – аспект соціальної суб'єктності, що надає змогу змінювати предмет професійної діяльності відповідно до власних уявлень та соціальних очікувань;
- професійна суб'єктність учителя фізичного виховання – професійна якість, що характеризується його здатністю бути суб'єктом педагогічної діяльності, а саме ставити й корегувати її мету відповідно до соціальних вимог, а також самостійно планувати та оцінювати дії з опредметнення власної педагогічної позиції в ситуаціях навчального процесу.

Перспективою подальших досліджень визначено розроблення діагностичного інструментарію для визначення ступеня суб'єктності вчителя фізичного виховання.

Список використаної літератури

1. Бурдые П. Структура, габитус, практика. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. № 2. Т. I. URL: <http://www.old.jourssa.ru/1998/2/home.html>.
2. Гусакова М. А. Феномен субъектности в теории и практике педагогики. *Педагогическое образование в России*. 2015. № 4. URL: <http://journals.uspu.ru/attachments/article/887/14.pdf>.
3. Кузікова С. Б. Суб'єктність у контексті саморозвитку особистості. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. № 1009. С. 40–44.
4. Мазін В. М. Теоретико-методичні засади організації виховного процесу у дитячо-юнацьких спортивних школах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Старобільськ, 2016. 512 с.
5. Мазін В. М. Формування культури професійної самореалізації майбутніх учителів фізичного виховання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 228 с.
6. Петровский В. А. Субъектность. *Психологический лексикон. Энциклопедический словарь : в 6 т.* Москва, 2006. 176 с. URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/852/word/subektnost>.
7. Плеханова А. В. Особенности субъектности личности руководителей. URL: http://psihologia.biz/psihologiya-psihologiya-obschaya_693/plehanova-osobennosti-subyektnosti-lichnosti-19786.html.
8. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург, 2003. 512 с.
9. Рябикина З. И. Субъектно-бытийный подход: преемственность традиций. *Человек. Сообщество. Управление*. 2009. № 4. С. 26–37. URL: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2009_4/2009_4_RyabikinaFomenko.pdf.
10. Шматко Н. А. Габитус в структуре социологической теории. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. № 2. С. 60–70. URL: <http://bourdieu.name/content/shmatko-na-gabitus-v-strukture-sociologicheskoy-teorii>.
11. Щуркова Н. Е. Педагогическая технология. Москва, 2002. 224 с.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2017.

Быцюк В. В. Профессиональная субъектность как ориентир профессионального образования учителя физического воспитания

В статье обоснована необходимость развития профессиональной субъектности преподавателей физического воспитания в процессе профессиональной подготовки в высшей школе. На основании анализа философских, психологических, социологических и педагогических источников уточнено значение понятий “субъектность”, “социальная субъектность”, “профессиональная субъектность”, “профессиональная субъектность учителя физического воспитания”. Последняя понимается как профессиональное качество, которое характеризуется его способностью быть субъектом педагогической деятельности, а именно ставить и корректировать ее цели в соответствии с социальными требованиями, а также самостоятельно планировать и оценивать действия по опредмечиванию собственной педагогической позиции в ситуациях учебного процесса. Перспективой дальнейших исследований определена разработка диагностического инструментария для определения степени профессиональной субъектности учителя физического воспитания.

Ключевые слова: субъектность, профессиональная субъектность, учитель физического воспитания.

Bytsiuk V. Professional Subjectiveness as Key Point in Professional Education of Physical Education of Teacher

The article describes the necessity of professional subjectiveness development among physical education teachers in the framework of vocational education at university. Based on analysis of philosophical, psychological, sociological and pedagogical sources, the author of the article specifies the definition of concepts “subjectiveness”, “social subjectiveness”, “professional subjectiveness” as well as “subjectiveness of physical education teacher”.

According to the sources, the term “subjectiveness” is understood as human personal ability to be the capacity source for concretization of personal beliefs. Furthermore, the notion “social subjectivity” is described as human personal ability to be the subject in social relations, as well as his or her ability to be a generator and “manager” who can force his or her activities for actualization of personal beliefs and ideas about relevant condition of the social environment. Thus, there appears the need for modernization of the term “professional subjectiveness”. The article represents professional subjectiveness as a part of social subjectiveness that allows an individual to change the subject of professional activities according to personal needs and social expectancy.

The author describes “subjectiveness of physical education teacher” as professional quality, which can be characterized by teacher’s ability to be subject of pedagogical activity and is expressed by the capacity to set and realign targets in accordance with social demands. Otherwise, it is teacher’s capability to plan and assess activities of concretization of personal pedagogical position in the framework of educational process in an autonomous way. Subjectiveness is understood as personal ability to be the source of capacity of concretization of personal beliefs.

The prospects of further research is elaboration of diagnostic tools for professional subjectiveness level detection among physical education teachers.

Key words: subjectiveness, professional subjectiveness, physical education teacher.